

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

LARA TASEV

Mentor: doc. dr. MARJAN SMRKE

JUDAIZEM V IZRAELU

Diplomsko delo

Ljubljana, 2005

KAZALO

1. UVOD.....	4
2. SIONISTIČNO GIBANJE IN NASTANEK DRŽAVE IZRAEL.....	6
3. RELIGIJSKA STRUKTURA IZRAELA.....	7
3.1 OZEMLJE.....	7
3.2 OBDOBJA PRISELJEVANJA.....	8
3.3 PREBIVALSTVO.....	10
3.4 JUDOVSKJE JEZIKOVNO-KULTURNE SKUPINE.....	12
3.5 MANJŠINSKE SKUPINE.....	14
3.6 POLITIČNI SISTEM IN VERSKE POLITIČNE STRANKE.....	15
3.6.1 Likud.....	17
3.6.2 Meimad – Delavska stranka.....	17
3.6.3 Šinui.....	18
3.6.4 Šas.....	19
3.6.5 Mafdal – Nacionalna verska stranka.....	20
4. SODOBNE OBLIKE JUDAIZMA V IZRAELU.....	20
4.1 PRAVOVERNI/ORTODOKSNI JUDAIZEM.....	22
4.1.1 Verski status quo.....	24
4.2 PROGRESIVNI/REFORMNI JUDAIZEM.....	25
4.3 KONSERVATIVNI JUDAIZEM.....	26
4.4 PROBLEMI REFORMNEGA IN KONSERVATIVNEGA JUDAIZMA.....	27
4.5 REKONSTRUKCIONISTIČNI/OBNOVITVENI JUDAIZEM.....	28
5. IZRAEL MED SEKULARIZMOM IN VERSKIM FUNDAMENTALIZMOM... 29	
6. IZRAELSKO – PALESTINSKI KONFLIKT IN VLOGA RELIGIJE.....	36
6.1 ZGODOVINA IZRAELSKO – PALESTINSKEGA KONFLIKTA.....	36

6.2 JERUZALEM-SREDIŠČE IZRAELSKO-PALESTINSKEGA KONFLIKTA	38
6.3 ENOSTRANSKI UMIK IZ GAZE IN RELIGIJSKI ODZIVI.....	40
7. ZAKLJUČEK.....	42
8. LITERATURA IN VIRI.....	44

SEZNAM TABEL IN GRAFOV

Tabela 3.1: Število judovskih priseljencev po obdobjih	9
Graf 3.2: Število Judov glede na stopnjo religioznosti	10
Graf 3.3: Število prebivalcev glede na versko pripadnost	11
Tabela 3.4: Verovanja med Judi	12
Tabela 3.5 : Volitve v izraelski parlament 2003	16

1. UVOD

Izrael je država, ki je kljub svoji majhnosti zelo pomembna v svetovnem dogajanju in dogajanju na Bližnjem vzhodu. Je država, v kateri se prepletajo sovraštvo, ljubezen in strast med različnimi verskimi skupnostmi, ki v njej živijo. Religija ima izreden pomen in je del vsakdanjega življenja. Cilj moje diplomske naloge je preučiti religijske razmere v Izraelu, saj pomembno vplivajo na politične odločitve, pri čemer sem se osredotočila predvsem na odnose med judovskimi ločinami v Izraelu, na spor med številčnejšim sekularnim delom prebivalstva in manjšinskim, a vplivnejšim vernim delom prebivalstva, na politične cilje in interese posameznih verskih skupin ter na njihov odnos do palestinskega naroda v povezavi z izraelsko-palestinskim konfliktom.

Na podlagi zastavljenih ciljev bom preverila naslednji hipotezi:

Hipoteza 1:

Raznolikost opredeljevanja do številnih kulturnih, gospodarskih in političnih vprašanj je pomembno odvisna od pripadnosti progresivnemu, konservativnemu, ortodoksnemu in ultraortodoksnemu judaizmu.

Hipoteza 2:

Politika Izraela je rezultanta interesov versko-ideoloških in neversko-ideoloških skupin. Pri tem je opazno, da nadproporcionalno svojemu številu uveljavljajo interese ortodoksne in ultraortodoksne skupine.

Pri pisanju diplomske naloge bom uporabljala predvsem sekundarne vire, in sicer analizo strokovnih člankov in literature, monografskih publikacij, rezultate empiričnih raziskav, v veliki meri pa mi bodo v pomoč tudi medmrežni viri. Pri preučevanju zgodovinskega razvoja in razvoja religioznega življenja v Izraelu

bom uporabljala opisno metodo, pri primerjavi različnih judovskih ločin v Izraelu in odnosih med njimi pa primerjalno metodo.

Diplomsko delo bo poleg uvoda in zaključka vsebovalo pet poglavij.

V prvem delu diplomske naloge bom na kratko opredelila, kako je prišlo do nastanka judovske države Izrael in kakšen pomen ima pri tem sionistično gibanje.

V drugem delu se bom osredotočila na religijske in demografske značilnosti, pri katerih bom na kratko opredelila, na kakšen način je Izrael prišel do svojega ozemlja, s poudarkom na obdobjih velikega priseljevanja, kar je posledično vodilo v raznolikost samega prebivalstva Izraela in razvoja različnih religijskih denominacij ter k heterogenosti političnih strank v parlamentu. Prav tako bom poudarila pomen verskih političnih strank in nenazadnje pojasnila odnose med različnimi judovskimi jezikovno-kulturnimi skupinami.

V tretjem delu bom predstavila judovske ločine v Izraelu, njihove značilnosti, medsebojne odnose ter težave s katerimi se soočajo. Poudarek bo predvsem na premoči ortodoksne judovske ločine.

V četrtem delu diplomske naloge bom pojasnila spor med sekularnim prebivalstvom in verskimi fundamentalisti v Izraelu, kar predstavlja velik problem za izraelsko družbo. Opisala bom tako sekularne kot tudi fundamentalistične poglede na samo državo Izrael, pri čemer bom izpostavila predvsem mesto Jeruzalem, kjer je spor med sekularisti in verskimi fundamentalisti najbolj očiten. V nadaljevanju poglavja pa bom opisala tudi fundamentalistične ekstremistične skupine in njihove cilje.

Peti del naloge bo namenjen predstavitvi dolgotrajnega izraelsko-palestinskega konflikta, kjer bom na kratko opredelila zgodovino samega arabsko-izraelskega konflikta ter rezultate arabsko-izraelskih vojn. Pri tem se bom osredotočila predvsem na konflikt med Izraelci in Palestinci zaradi svetih mest v Jeruzalemu, na pomen konflikta za judovsko religijo in za islamsko religijo, ob tem pa bom razložila pomen verske identitete obeh omenjenih religij.

Diplomsko nalogo bom zaključila z razlago uporabljenih hipotez.

2. SIONISTIČNO GIBANJE IN NASTANEK DRŽAVE IZRAEL

Želja po vrnitvi judovskega ljudstva v rodno deželo njihovih prednikov, Palestino, in tam ustanoviti lastno judovsko državo, je bila odraz travm, ki sta jih judovskemu narodu povzročila nacionalizem in antisemitizem, ki sta v 19. stoletju vladala v Evropi. Glavni pobudnik za ponovno naseljevanje Palestine in za ustanovitev samostojne judovske države je bilo judovsko politično gibanje, imenovano sionistično gibanje¹, ki je nastalo konec 19. stoletja. Ustanovitelj sionističnega gibanja je bil Theodor Herzl², ki je leta 1897 na prvem sionističnem kongresu v Baslu, z namenom da bi spodbudil ustanovitev judovske države, ustanovil sionistično organizacijo. Leta 1917 so sionisti dosegli pomembno etapo na poti do cilja, ko je Velika Britanija izrazila podporo sionističnemu gibanju in judovski državi v Palestini v Balfourjevi deklaraciji³. Judje so začeli ponovno naseljevati Palestino, kar pa je povzročilo nesoglasja med arabskim prebivalstvom in Judi. Želja po ustanovitvi lastne države je še toliko bolj rasla po holokavstu⁴, saj je judovski narod v močni judovski državi videl edino možnost, da se holokavst ne bi ponovil.

Novembra leta 1947 so Združeni narodi sprejeli sklep o razdelitvi Palestine na arabski in izraelski del, Jeruzalem pa naj bi bil pod okriljem Združenih narodov. Združeni narodi so z razdelitvijo želeli pripomoči k reševanju judovskega problema, ki je bil posledica dolgotrajnega preganjanja in diskriminacije Judov, ki so živeli v diaspori⁵ in ki je dosegel vrhunec v uničenju milijonov Judov s strani nacistov. Kljub temu, da so Arabci ta sklep odločno zavrnil je bila dne

---

¹ Sionizem izvira iz imena griča Sion, ki je v Jeruzalemu, danes verski simbol – kraj, s katerega naj bi prihajala božja beseda. Sionizem je judovsko politično gibanje, ki je nastalo kot odgovor na antisemitizem v 19. stoletju. Nastalo je ob preganjanju Judov v Vzhodni Evropi v 19. stoletju. Poudarjalo je judovsko narodno pripadnost in pripadnost judovskemu ljudstvu ter doseglo vrhunec z vrnitvijo v deželo Izrael. Prvotno so gibanju nasprotovali verni Judje, saj je v osnovi temeljilo na sekularni ideologiji.

² Theodor Herzl (1860-1904) – judovski pisec, odvetnik, novinar, ki se je zapisal v spomin kot ustanovitelj sodobnega sionizma. V svojem delu "Der Judenstaat"(Judovska država) zagovarja ustanovitev judovske države, ki naj bi nastala v Palestini (Bowker 1997: 132).

³ Balfourjeva deklaracija – je deklaracija o ustanovitvi judovske narodne domovine v Palestini, ki jo je leta 1917 objavil britanski zunanji minister Arthur James Balfour. Balfourjeva deklaracija vsebuje klavzulo, da nova domovina Judov ne sme škodovati pravicam nejudovskih Palestincev (Unterman 1997: 39).

⁴ Holokavst- načrtno ubijanje Judov med 2. svetovno vojno s strani nacistov. Leta 1945 naj bi bilo ubitih šest milijonov Judov (Bowker 1997: 134).

⁵ Diaspora je oznaka razpršenosti judovskih skupnosti zunaj dežele Izraela (Unterman 1997: 60).

14.5.1948 razglašena država Izrael, pri čemer jo je razglasil Ben Gurion, ki je postal tudi prvi predsednik vlade.

Že naslednji dan po nastanku države so se vneli hudi spopadi med Izraelci in Arabci, ki so se sprevrgli v vojne. Leta 1948 je prišlo do prve arabsko-izraelske vojne, sledile so ji še vojne leta 1956, 1967 in 1973 v katerih so Izraelci branili svoj obstoj (Šobajič 1982: 6).

3. RELIGIJSKA STRUKTURA IZRAELA

3.1. OZEMLJE

Izraelska država obsega 20.770 km². Večino ozemlja je Izrael zasedel v času arabsko-izraelskih vojn. V prvi arabsko-izraelski vojni leta 1948, ki je potekala med Izraelom in petimi arabskimi državami (Egipt, Jordanija, Sirija, Libanon in Irak) je Izrael namesto 5300 km² ozemlja, kot je bilo predvideno s sklepom Združenih narodov o razdelitvi Palestine, zasedel 8000 km². *"Vzrok za takšen izid vojne je bil v slabljenju palestinskega odpora zaradi bega 80 % prebivalcev, v nezdravem in nesložnem arabskem režimu, prav tako pa v očitni vojaško-politični podpori mednarodne javnosti, ki je še vedno bila pod vplivom nacističnega genocida nad Judi"* (Šobajič 1982: 251).

Ključnega pomena za razumevanje današnjih izraelsko-palestinskih odnosov je vojna leta 1967, saj je takrat Izrael zasedel največ ozemlja, med katerimi so tista, ki so danes v središču izraelsko-palestinskega spora. V šest-dnevni vojni junija leta 1967 se je Izrael boril z Egiptom, Jordanijo in Sirijo. Tudi ta vojna se je končala pozitivno za Izrael, saj je v tej vojni Izrael zasedel Sinaj, Zahodni breg, Golansko višavje in stari Jeruzalem. Več kot milijon Palestincev je prišlo pod izraelsko okupacijo na Zahodnem bregu in v Gazi, s tem pa je izraelsko-arabski spor postal še toliko bolj zapleten (Šobajič 1982: 293).

Po vojni leta 1967 so bili vsi Izraelci enotnega mnenja, da je bila ta vojna obrambna in pravična, prav tako so bili enotni glede zasedbe arabskega ozemlja. Takrat se je tudi prvič pojavila ideja o t.i. Velikem Izraelu⁶.

3.2. OBDOBJA PRISELJEVANJA

Pogoj za obstoj nove države Izrael so sionisti videli v povečevanju izraelskega prebivalstva z množičnim priseljevanjem. *"Pospeševanje priseljevanja judovskega prebivalstva je bilo namenjeno predvsem krepitvi izraelskega demografsko-vojaškega potenciala v spopadu z Arabci in pa v dokazovanju, da je Izrael glavno središče svetovnega judovstva"* (Šobajič 1982: 391).

Deklaracija o ustanovitvi judovske države je poudarjala, da bodo vrata nove države široko odprta vsem priseljencem z vseh koncev sveta, ki bodo lahko živeli v miru, svobodi in enakopravnosti. Tako je bil leta 1950 sprejet tudi Zakon o povratku, ki podeljuje slehernemu Judu pravico priti v Izrael, se tam naseliti in dobiti državljanstvo.

Izrael je dežela priseljencev, saj je bilo več kot 45% Izraelcev rojenih v drugih državah sveta. Obdobja priseljevanja so potekala od leta 1948 dalje. Priseljenci so prihajali iz vseh koncev sveta, in sicer iz evropskih dežel, južne in severne Amerike, arabskih dežel, Azije, Afrike, bivše Sovjetske zveze...

Prvo največje obdobje priseljevanja je bilo v času od 1948 do 1951, ko je v novo državo prispelo več kot 687.000 Judov, predvsem tistih, ki so preživeli holokavst, in so prišli iz nemških taborišč in ostalih evropskih dežel ter Judje iz arabskih dežel.

Drugo največje obdobje priseljevanja pa je bilo v času od 1990 do 2001, ko se je veliko Judov priselilo iz bivše Sovjetske zveze. Vzrok za njihovo priseljevanje je bil propad Sovjetske zveze in poznejša politično-ekonomska nestabilnost v Vzhodni Evropi. Največ sovjetskih Judov je prispelo leta 1990, in sicer več kot 185.000 in leta 1991, ko jih je prispelo več kot 147.000.

---

⁶ Veliki Izrael (Eretz Yisrael) predstavlja vse ozemlje med reko Jordan in morsko obalo.

Druga velika skupina priseljencev tega obdobja pa so bili še črnski Judje iz Etiopije⁷, ki jih je bilo nekaj več kot 45.000.

Tabela 3.1. Število judovskih priseljencev po obdobjih

OBDOBJA PRISELJEVANJA	ŠTEVILO JUDOVSKIH PRISELJENCEV
1948 - 1951	687.624
1952 - 1954	54.676
1955 - 1957	166.492
1958 – 1960	75.970
1961 - 1964	228.793
1965 - 1968	82.244
1969 - 1971	116.791
1972 - 1974	142.753
1975 - 1979	124.827
1980 - 1984	83.637
1985 - 1989	70.196
1990 - 2001	1.060.091
2001 - 2003	56.835
SKUPNO	2.950.929

Vir: Prirejeno po uradni vladni statistiki Izraela,
http://www1.cbs.gov.il/shnaton55/st04_02.pdf

⁷ Leta 1991 je etiopske Jude, ki so živeli v izolirani skupnosti v Etiopiji, kjer so bili odrezani od ostalega judovskega prebivalstva več kot tisoč let, izraelska vlada rešila vojne in lakote ter jih na tisoče z letali pripeljala v "obljubljeno deželo". Postopek reševanja je znan pod imenom Operacija Solomon.

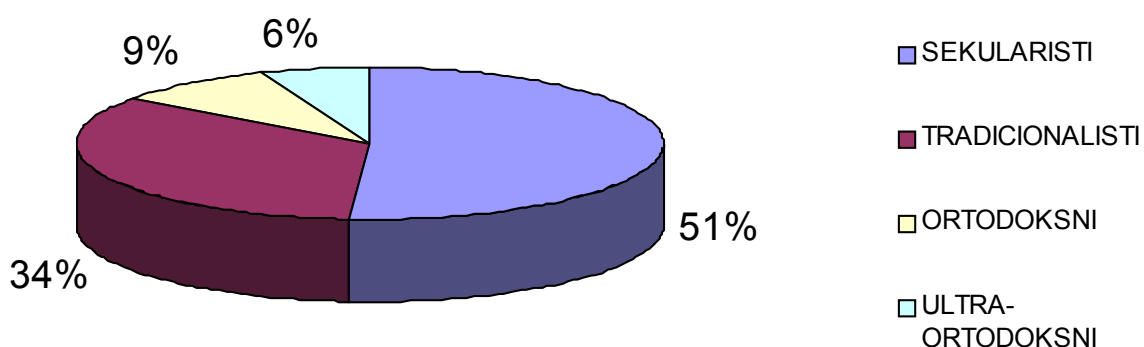
3.3. PREBIVALSTVO

Izrael je majhna država z več kot 6,5 milijoni prebivalcev, vključujoč izraelske naseljence, ki živijo na zasedenih ozemljih. Večino izraelskega prebivalstva predstavljajo Judje, ki se glede na stopnjo religioznosti delijo na:

- pravoverne (ortodoksne) Jude,
- ekstremno pravoverne (ultra-ortodoksne) ali haredi Jude, ki se strogo držijo načel Tore in halake,
- "tradicionaliste", ki izpolnjujejo nekatere verske običaje in
- sekularne Jude oziroma nereligiozne Jude.

Poleg Judov živijo v Izraelu še muslimani in kristjani.

Graf 3.2. Število Judov glede na stopnjo religioznosti

Vir: prirejeno po uradni vladni statistiki Izraela,
http://www1.cbs.gov.il/shnaton55/st02_01.pdf

Judovska skupnost je razdeljena na različne religijske denominacije, ki se med seboj razlikujejo po načinu življenja in spoštovanju pravil navedenih v Tori in Talmudu. Judaizem v Izraelu se tako deli na ortodoksni judaizem, ki se dodatno deli še na dve podveji, in sicer na moderni ortodoksni judaizem in na ultra-ortodoksni judaizem, naraščajoče, a še vedno majhno število Judov so pripadniki reformnega in konservativnega judaizma, ki spadata k tradicionalnemu judaizmu, zelo majhno število Judov pa predstavljajo pripadniki obnovitvenega judaizma.

Judovska izraelska družba je v precejšnji meri sekularna. Iz tabele, ki je bila narejena na podlagi analize empirične sociološke raziskave je razvidno, da več kot 34% izraelskega religioznega judovskega prebivalstva ne verjame v nebesa, več kot 31% v pekel, več kot 34% v verske čudeže in več kot 28% v posmrtno življenje⁸.

Tabela 3.3. Verovanja med Judi

VEROVANJA MED JUDI	PEKEL	NEBESA	VERSKI ČUDEŽI	POSMRTNO ŽIVLJENJE
	%	%	%	%
Verjame	35,9	37,9	35,9	39,5
Verjetno verjame	18	19,9	18	21,4
Ne verjame	34,1	31,2	34,1	28,7
Verjetno ne verjame	11,9	11	11,9	10,3

Vir: International Social Survey Programme: Religion II, 1998, Koeln: Zentralarchiv fuer Empirische Sozialforschung.

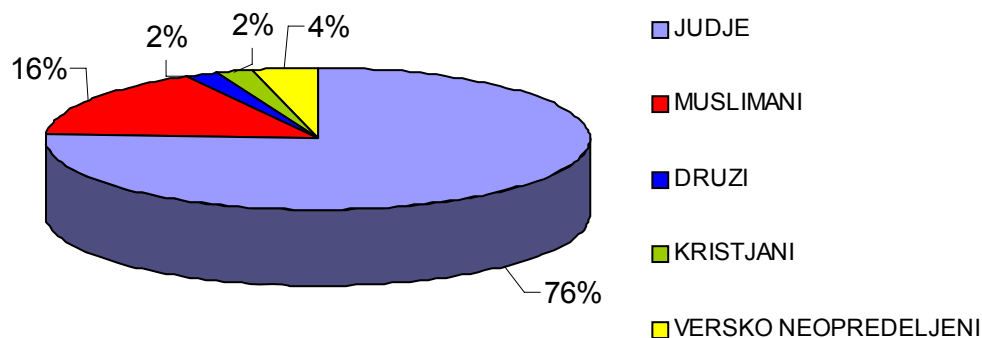
Preostalih 20% prebivalstva predstavlja ne-judovsko prebivalstvo, večinoma Arabce, ki so po verski pripadnosti večinoma muslimani, v manjšem deležu kristjani in druzi, najmanjši delež pa predstavlja versko neopredeljene.

Ne-judovsko prebivalstvo je skoncentrirano v severnem delu države (Gaza in Zahodni breg), osrednjem (Jeruzalemu) in južnem delu države. Največ

⁸ V raziskavo niso bili vključeni sekularni Judje.

judovskega prebivalstva pa živi v treh največjih mestih: Tel Avivu, Haifi in Jeruzalemu.

Graf 3.4. Število prebivalcev glede na versko pripadnost

Vir: Prirejeno po uradni vladni statistiki Izraela, http://www1.cbs.gov.il/shnaton55/st02_01.pdf

3.4. JUDOVSKE JEZIKOVNO-KULTURNE SKUPINE

Množično priseljevanje Judov iz vseh koncev sveta po nastanku države, je razdelilo izraelsko družbo na številne jezikovno-kulturne skupine, ki se med seboj razlikujejo v kulturi, verskih običajih, navadah in jeziku, kar je posledica navad in načina življenja, ki so ga živeli v deželah od koder izvirajo. Med različnimi jezikovno-kulturnimi skupinami v Izraelu tako obstajajo velike socialno-družbene razlike (Begley Soroff 1995: 25). Glavni jezikovno-kulturni skupini v Izraelu predstavljajo aškenazi in sefardi.

Aškenazi je tradicionalno hebrejsko ime za Nemce in označuje Jude, ki so potomci Judov iz Nemčije, Poljske, Avstrije in Vzhodne Evrope. Ena izmed njihovih značilnosti je jezik jidiš, srednjeveški nemški dialekt mešan s hebrejskim jezikom, ki ga nekateri danes še vedno uporabljajo. Aškenazi so bili prvi, ki so se priselili v Palestino in so ob nastanku države predstavljali kar 77 % judovskega prebivalstva. Imeli so vodilno vlogo v sionističnem gibanju, saj so si

prizadevali ustanoviti državo, ki bo temeljila na demokratičnih in družbenih idealih.

Že od nastanka države imajo pomembno vlogo v vodenju in državnih zadevah, saj je bila velika večina članov parlamenta ter predsednikov in ministrov ravno aškenazov.

Izraz sefardi izvira iz besede Sefarad, ki v hebrejščini pomeni Španija in označuje Jude, katerih predniki so živeli v Španiji in na Portugalskem do konca 15. stoletja. Za sefarde je bil nekoč značilen jezik ladino, mešanica srednjeveške španščine in hebrejščine, ki pa se danes več ne uporablja.

Izraz sefardi se uporablja tudi za Jude, priseljence iz arabskih dežel in se imenujejo Orientalni ali v hebrejščini Mizrahi Judje. V resnici nimajo nič skupnega z pravimi sefardi, ki so bili konec 15. stoletja izgnani iz Španije in so se selili po deželah otomanskega cesarstva (Šobajič, 1982: 380).

V času nastanka države so sefardi predstavljali manjšino izraelskega judovskega prebivalstva. Zaradi velikega priseljevanja Judov iz srednje vzhodnih dežel v obdobju od leta 1950 do leta 1960 ter zaradi visoke rodnosti, so sefardi leta 1970 po številu prekašali aškenaze. Tradicija, kultura, jezik in življenjske navade so tesno povezane z arabskim svetom. Govorijo različne judovsko arabske dialekte, odvisno od dežele od koder so prišli. Prav zaradi teh podobnosti z Arabci, so bili s strani aškenazov deležni diskriminacije in prezira.

Sefardi so v novo državo prišli z namenom, da bi živeli boljše življenje in imeli boljšo prihodnost. Tam pa so se soočali s številnimi problemi, postali so nekvalificirana delovna sila, v parlamentu so bili zastopani v minimalnem številu in imeli nizko stopnjo izobraženosti. Življenje v takšnih razmerah in diskriminacija s strani aškenazov je pripeljalo do tega, da se je med sefardi pojavila relativno visoka stopnja kriminala. Leta 1971 so ustanovili neuradno politično skupino "Črni panterji"⁹, katere cilj je bil boj proti neenakopravnosti orientalskih Judov (Šobajič 1982: 382).

---

⁹ Organizacija Črni panterji se je razvila iz boja sefardov proti diskriminaciji. Bojevala se je za enakopravnost in dejansko enotnost izraelske družbe ter za miroljubno sožitje z arabskimi deželami in palestinskim ljudstvom (Šobajič 1982: 412-413).

Danes razlika med aškenazi in sefardi ni več tako zelo očitna, številni sefardi so postajali vedno bolj kvalificirana delovna sila, postajali so vse bolj vplivni v politiki. Od leta 1980 je naraščalo število članov parlamenta orientalskega izvora, njihov politični vpliv pa je bil in je še danes viden predvsem v sefardski stranki Šas.

Poleg dveh glavnih jezikovno-kulturnih skupin, ki predstavljajo večino izraelskega prebivalstva, so v Izraelu še nekatere manjše jezikovno-kulturne skupine, in sicer kurdski Judje iz Iraka, Bukharan Judje iz osrednje Azije in etiopski Judje.

3.5. MANJŠINSKE SKUPINE

V Izraelu živi okoli milijon in pol nejudovskega prebivalstva, ki ga sestavljajo večinoma Arabci. Arabsko prebivalstvo v Izraelu predstavlja manjšinsko skupino, ki je sestavljena iz različnih, v osnovi arabsko govorečih, etničnih skupin, z različnimi značilnostmi.

Veliko muslimansko arabsko skupnost predstavljajo suniti, ki jih je skoraj milijon in živijo večinoma v majhnih mestih in vaseh, predvsem v severnem delu države. Okoli 170.000 muslimanskih Arabcev predstavljajo Beduini, ki pripadajo 30-im različnim plemenom in živijo bolj na jugu države. Okoli 113.000 je arabskih kristjanov, ki pripadajo različnim denominacijam kot so grkokatoliki - uniati, ki jih je tudi največ, grško pravoslavni in rimokatoliki ter Druzi¹⁰, ki predstavljajo ločeno kulturno, družbeno in versko skupnost, jih je okoli 106.000 in živijo v vaseh na severu države.

---

¹⁰ Druzi so majhna bližnjevzhodna verska skupnost, ki živi predvsem v Libanonu, Izraelu, Golanski planoti in Jordaniji. Druzi trdijo, da je njihova religija islam, vendar pa jih preostali bližnjevzhodni muslimani nimajo za muslimane. Religija Druzov se je razvila v 10. stoletju iz ismailskega islama. Namesto reforme islama si prizadevajo ustvariti novo vero z vplivi grške filozofije, gnosticizma in krščanstva. Danes so Druzi v Izraelu uradno priznani kot ločena verska skupnost s svojim versko sodnim sistemom. Veliko Druzov se ima za Arabce, vendar se nikoli ne enačijo s Palestinci.

3.6. POLITIČNI SISTEM TER VERSKE POLITIČNE STRANKE

Izrael je parlamentarna demokratična republika, katere zakonodajno oblast predstavlja enodomni parlament (Knesset) s 120 člani. Volilno pravico ima vsak polnoletni državljan, volitve potekajo svobodno in tajno vsake 4 leta. Celotna država predstavlja eno samo volilno enoto, kjer se sedeži v parlamentu delijo proporcionalno številu glasov, ki jih dobi posamezna strankarska lista. Prag za vstop v parlament je zelo nizek, saj se za vstop v parlament zahteva najmanj 1,5 % vseh oddanih glasov na volitvah. Posledica takega sistema je izrazita raznolikost političnih strank v izraelskem parlamentu (levičarske, liberalne, desničarsko konzervativne ter verske stranke, ki so po številu zelo majhne, vendar pa imajo v parlamentu močan vpliv).

Vir: <http://www.knesset.gov.il>

Tabela 3.5. VOLITVE V IZRAELSKI PARLAMENT 2003

28. januar 2003 (67,81 % volilna udeležba)	% (Volilnih) glasov	Število izvoljenih sedežev
IMENA STRANK		
Likud (desno usmerjena, konzervativna stranka)	29.4	38
Meimad ("Labor" oz. delavska, levo usmerjena, socialnodemokratska stranka)	14.5	19
Shinui (liberalna, sekularna stranka)	12.3	15
Sfaradim Somrei Torah (Šas - ortodoksna sefardska stranka)	8.2	11
Halchud HaLeumi (Nacionalna zveza, desno usmerjena stranka)	5.5	7
Meretz¹¹ (levo usmerjena, sekularna, sionistična stranka)	5.2	6
Mafdal (nacionalna verska stranka, desno usmerjena)	4.2	6
Yahdut HaTorah - (United Torah Judaism – ultraortodoksna stranka)	4.3	5
Hadash (Democratic front for peace and equality, arabska stranka)	3	3
Am Ehad (En narod-levo usmerjena stranka)	2.8	3
Balad (nacionalna demokratska zveza, arabska stranka)	2.3	3
Yisrael B'Aliya¹² (gibanje za Izrael in imigracije)	2.2	2
Raam (Združena arabska lista, arabska stranka)	2.1	2

Vir: prirejeno po volitvah v 16. izraelski parlament 2003,

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist16_s.htm

¹¹ Meretz se je leta 2004 preimenovala v Yahad

¹² Yisrael B'Aliya se je pridružila Likud stranki.

3.6.1. LIKUD

Na zadnjih volitvah iz leta 2003, je zmagala desničarska konservativna stranka Likud, ki je v parlamentu dosegla 38 sedežev, s pridružitvijo stranke Yisrael B'Aliya pa jih ima sedaj 40. Stranka Likud je nastala z združitvijo sionističnih strank La'am (sestavljena iz Free Center, State List in gibanja za Veliki Izrael) in Gahal (Gush Herut Liberalim) v pripravi za volitve leta 1973. Prvi vodja Likud stranke je bil Menachem Begin, volilci stranke Likud pa so predvsem konservativni Judje, ki v Palestincih vidijo nevarnost za obstoj Izraela.

Že od leta 1999 je vodja stranke Ariel Šaron, izraelski predsednik vlade. Z namenom okrepiti varnost v državi in okrepiti "boj proti terorizmu" je Šaron po zadnjih volitvah leta 2003 sestavil desničarsko vlado, ki so jo sestavljale Likud stranka, Šinui stranka, Nacionalna verska stranka ter stranka Nacionalna zveza. Šaron je z odločitvijo o umiku izgubil podporo skrajnih desničarjev, ki so zaradi nasprotovanja umiku, Šaronu napovedali upor. Iz Šaronove vladne koalicije sta odstopili stranka Nacionalna zveza in Nacionalna verska stranka, ki se zavzemata za naseljevanje Judov na zasedenih ozemljih, prav tako pa je avgusta 2005 odstopil izraelski finančni minister Benjamin Netanjahu.

3.6.2. MEIMAD - DELAVSKA STRANKA

Druga najpomembnejša stranka v parlamentu je socialno-demokratska, levo usmerjena delavska stranka, ki je nastala leta 1968 z združitvijo treh strank, in sicer Mapai (sionistična delavska stranka, ki je nastala leta 1930, prevladujoča politična stranka v obdobju pred nastankom države in v začetku obdobja po nastanku države), Ahdut Ha'avodah (delavsko združenje) in Rafi (izraelska delavska lista).

Delavska stranka je bila deležna velikih vzponov in padcev. Največji vpliv je imela delavska stranka do leta 1977, ko je bila večina izraelskih ministrskih predsednikov prav iz te stranke, po letu 1977 pa je doživela poraz s strani desno usmerjene Herut stranke Menachema Begina, danes Likud stranke.

Ponovni vzpon je doživela z zmago na volitvah leta 1992 ter z zmago Jicaka Rabina na volitvah za ministrskega predsednika. V tem obdobju je prišlo v Oslu do pomembnega podpisa sporazuma med Jicakom Rabinom in Jaserjem Arafatom, posledica tega podpisa pa je bil atentat na Jicaka Rabina. Njegovo delo je nadaljeval Šimon Peres vse do leta 1996, ko je na volitvah zopet zmagala Likud stranka.

Glavni cilji delavske stranke so izboljšanje družbene in ekonomske dobrobiti vseh državljanov Izraela ter mir in varnost na Bližnjem Vzhodu. Na zadnjih volitvah leta 2003 je z 19 zasedenimi sedeži kar precej zaostala za vodilno Likud stranko.

3.6.3. ŠINUI

Je sekularna, liberalna, sionistična, demokratska stranka, ki zagovarja moderno in pluralistično državo Izrael. Nastala je leta 1974 kot eno izmed protestnih gibanj po vojni leta 1973. Šinui stranka se zavzema za popolno ločitev religije od države, priznavanje civilnih porok, delovanje javnega prevoza, odprtje trgovin in gledališč v času sabata. Zaradi takega programa jo imajo dostikrat za protireligiozno.

Šinui stranka podpira mirovni proces med Izraelci in Arabci ter sporazum iz Osla s Palestinci ter zagovarja, da bi morala biti država Izrael demokratična država, ki bi zagotovila enake pravice in svoboščine za vse njene državljane, ne glede na versko pripadnost.

Stranka zavrača kakršnokoli pridružitvev koaliciji, ki vključuje ultra-ortodoksni stranki Šas in United Torah Judaism in močno nasprotuje vplivom ultra-ortodoksnih strank. Prav v nasprotovanju koaliciji z ultra-ortodoksnimi strankami vidi stranka Šinui razlog za uspeh na volitvah leta 1999, ko je povečala predstavništvo v parlamentu iz enega na šest sedežev. Na zadnjih volitvah leta 2003 je svojo moč še bolj povečala ter postala tretja največja politična stranka s 15 sedeži v parlamentu.

Poleg treh najpomembnejših strank imajo v parlamentu velik vpliv tudi verske politične stranke, ki se med seboj razlikujejo glede na pripadnost religijskim denominacijam, pri čemer bom v nadaljevanju predstavila le najpomembnejše.

3.6.4. ŠAS

Je ultra-ortodoksna sefardska stranka, katere originalno ime je Sefardski Varuhi Tore. Stranka Šas je nastala leta 1984 kot odraz jezikovno-kulturnih razlik med aškenazi in sefardi, ki so postale glavni družbeni problem ter neenakega položaja sefardov v stranki Agudat Israel¹³. Ustanovil jo je vplivni, nekdanji sefardski vrhovni vodja, rabi Ovadia Yosef, z namenom, da bi ponovno obnovil tradicionalno kulturo sefardov, ki je bila zaničevana s strani večinskih aškenazov ob prihodu sefardov v Izrael. Cilj je bil okrepiti versko identiteto sefardov proti tako sekularnim aškenazom kot tudi ortodoksnim aškenazom, ki so jim vsiljevali svoj način življenja ter s tem preprečiti nadaljnjo ekonomsko in socialno diskriminacijo sefardske populacije Izraela.

Stranka Šas je zahtevala večji družbeni pomen religije, boljše socialne in ekonomske razmere in okrepitev sefardske kulturne identitete. Število volilcev je naglo naraščalo, saj so verjeli, da jih bo prav stranka Šas pripeljala do boljšega življenja. Tako je leta 1988 in leta 1992 stranka zasedla 6 sedežev, na volitvah leta 1996 pa je kljub velikemu številu priseljencev iz bivše Sovjetske zveze, ki so bili večinoma sekularni ter nasprotniki Šas-a, zasedla 10 sedežev. Izjemen uspeh je dosegla tudi na volitvah leta 1999, ko je zasedla kar 17 sedežev v parlamentu in s tem postala tretja največja stranka v parlamentu. Na zadnjih volitvah leta 2003 je uspeh stranke Šas zaradi večjega števila volilcev sekularne stranke Šinui, nekoliko upadel, vendar je kljub temu zasedla 11 sedežev in s tem ostala najvplivnejša verska stranka v izraelskem Knesetu.

Za stranko Šas je značilen tudi njen uspeh v smislu zaostrovanja izraelsko-palestinskega spora.

---

¹³ Agudat Israel (Unija Izraela) je ultra religiozna skupina, ki je nastala v začetku 20. stoletja iz vrst fanatičnega verskega gibanja hasidisem. Borili so se proti vsakemu odstopanju od zakonov Tore (Šobajič 1982: 351).

3.6.5. MAFDAL – NACIONALNA VERSKA STRANKA

Nacionalna verska stranka je največja verska sionistična stranka v Izraelu, ustanovljena leta 1956 z združitvijo svojih dveh predhodnic, Mizrahi in Hapo'el Mizrahi, ki predstavljata zmerni verski sionistični skupini. Sodelovala je v vsaki koalicijski vladi od samostojnosti do leta 1992. Do šest dnevne vojne leta 1967 so bili politični pogledi stranke zmerni, po vojni pa so se okrepili nacionalistični pogledi, še posebej z ustanovitvijo Guš Emunim gibanja leta 1974 in vzpona voditeljev mlade generacije. Na volitvah od leta 1981-1992 je zasedla od 4-6 sedežev v parlamentu, na volitvah leta 1996 pa je zasedla 9 sedežev. Na volitvah leta 1999 je izgubila veliko vpliva prav zaradi stranke Šas, ki si je pridobila veliko volilcev Nacionalne verske stranke, in sicer tistih, ki se niso strinjali z njeno naselitveno ideologijo. Tako je zasedla le 5 sedežev, kar pa je ostalo nespremenjeno tudi na volitvah leta 2003.

Nasprotuje ločitvi religije in države ter zagovarja strogo spoštovanje religije in tradicije v življenju na osnovi Tore in judovskega prava. Je zagovornica ohranitve Zahodnega brega in Gaze.

4. SODOBNE OBLIKE JUDAIZMA V IZRAELU

Za judaizem lahko rečemo, da je zelo diverzificiran, če ga imamo v mislih v celovitosti kot svetovni pojav ali v tistih oblikah, ki se pojavljajo v Izraelu.

Čeprav obstaja močna zavest o skupni judovski identiteti, Judje med seboj vsekakor niso enotni. Znotraj judaizma je prišlo do delitve, ki jo je povzročilo več različnih dejavnikov.

Zaradi številnih migracijskih gibanj je prišlo v 19. in 20. stoletju med Judi do demografskih sprememb. Priseljevanje Judov iz različnih koncev sveta v novoustanovljeno državo Izrael, je privedlo do soočanja številnih različnih oblik judaizma in s tem do oblikovanja verskih in versko političnih skupin. Razlogi za delitev znotraj judaizma so bili tudi v razvoju znanosti, sekularizma, racionalizma in razsvetljenstva, pomembno vlogo pa je imel tudi izhod iz getov

ter izkušnja genocida, ki je silil v raznolika opredeljevanja do verske tradicije (Smrke 2000: 184-185).

Tako imamo danes v Izraelu številne oblike judaizma, in sicer od sekularne oblike judaizma, ki vključuje le kakšno religijsko prvino, tradicionalne oblike, ki vključujejo tako religijske kot tudi sekularne prvine, pa vse do t.i. literalistov, ki sprejemajo Toro v integralni in dobesedni verziji.

Za ortodoksne Jude sta Tora in Talmud temeljnega pomena za judovsko življenje. Tora, ki je sestavni del judovske Biblije, poleg navodil in naukov vsebuje 613 zapovedi (micvot), vse pa po prepričanju izhajajo iz desetih božjih zapovedi, katere naj bi po verovanju Bog dal Mojzesu, preroku, ki je odpeljal Izraelce iz egiptovske sužnosti okoli 14. stoletja pr.n.š.

Drugačen pogled na Toro in njene zakone imajo liberalnejše oblike judaizma, kot sta npr. reformni in obnovitveni judaizem, ki verjameta, da je Tora produkt človeškega dela in v tem smislu podvrženi kritiki in pomisleku, prav tako pa zagovarjata, da je spoštovanje zakonov svobodna izbira vsakega posameznika.

Poseben pomen v judovski religiji ima ideja o izvoljenem ljudstvu in ideja o prihodu Mesije¹⁴. Ortodoksni Judje namreč verjamejo, da jih je Bog izbral za izvoljeno ljudstvo in da obstaja poseben odnos med judovskim narodom in Bogom. Prav tako verjamejo v prihod Mesije, ki bo obnovil judovsko državo in obdobje miru. Vera v Mesijev prihod je ohranjena v njihovem bogoslužju in molitvah. Ostale oblike judaizma zavračajo tako idejo o izvoljenem ljudstvu kot tudi idejo o prihodu Mesije, posledica tega pa je, da jih imajo ortodoksni Judje za eno glavnih ovir pri prihodu Mesije.

Judaizem se glede na navedeno deli na reformni, konservativni in obnovitveni judaizem na eni strani ter ortodoksni judaizem na drugi strani. Temeljna razlika med njimi je v interpretaciji judovskega svetega pisma na bolj liberalen/progresiven ali bolj tradicionalen/konservativen način, v izpolnjevanju

---

¹⁴ Mesija hebrejsko pomeni maziljenec. Skozi nemirno zgodovino izraelskega naroda se je med judovskim ljudstvom pojavilo upanje, da bo Bog nekoč poslal mesijo, božjega izvoljenca, ki bo ustanovil splošno in večno kraljevstvo in rešil Izrael tujega jarma.

verske tradicije in v spoštovanju verskih obredov, običajev ter praznikov, med katerimi sta najbolj značilna *sabat*¹⁵ in *bar micva*¹⁶.

4.1. PRAVOVERNI/ORTODOKSNI JUDAIZEM

Pravoverni ali ortodoksni judaizem je judovsko gibanje, ki je nastalo v 90-ih letih 19. stoletja, kot odklonilna reakcija na *haskalo*¹⁷, reformno gibanje in razne izzive modernosti. Je edino formalno priznано judovsko gibanje s strani države, ortodoksne rabije pa imajo za edine predstavnike judovske vere. Ortodoksni judaizem se deli na dve podskupini, in sicer na moderni ortodoksni judaizem in ultra-ortodoksni ali *haredi* judaizem, med katerimi obstajajo razlike v odnosu do moderne kulture, države Izrael, sionizma in razlike v odnosu do neortodoksnih Judov.

Oboji imajo skupno glavno lastnost, in sicer da Talmud, Toro in njene zakone sprejemajo kot božjo besedo, dano Mojzesu na gori Sinaj in jo brezpogojno izpolnjujejo. Strogo se držijo načel *halake* in verjamejo da so izvoljeno ljudstvo. Zahtevajo strogo spoštovanje sabata, v času sabata življenje zamre, ne uporabljata se elektrika in telefon. Prav tako se strogo upošteva prehranske predpise, ki imajo za ortodoksne Jude status božanskosti, božje volje ter mislijo, da s strogim upoštevanjem *le-teh* krepijo svojo identiteto in drugačnost od drugih - nejudov (Smrke 2000: 189).

V ortodoksnem judaizmu so ženske v določenih pogledih spoštovane, vendar zapostavljene. Pri verskem obredju ženske ne smejo sedeti skupaj z moškimi, moški vedno nosijo *kipah*. Obred je v hebrejščini ali *jidišu*, Toro pa lahko

---

¹⁵ Sabat ali sobota je redni tedenski dan počitka, ki traja od petkovega večera do sobotne noči. Velja za najpomembnejšega izmed vseh judovskih praznikov. Je spomin na stvarjenje sveta in na rešitev izraelskega ljudstva iz Egipta. Na ta dan se ne dela, saj judovska pripoved o stvarjenju pravi, da je Bog ustvaril svet v šestih dneh, sedmi dan pa je počival. Prepovedana je vožnja in uporaba javnih prevoznih sredstev. Na ta dan poteka družinsko praznovanje s posebnim obedom, petjem posebnih pesmi in zahvalnimi molitvami ter obiskom sinagoge.

¹⁶ Bar micva- judovski dečki dosežejo polnoletnost s trinajstimi leti. Takrat je dovolj star za izpolnjevanje verskih zapovedi in se imenuje bar micva-sin zapovedi. Ta dogodek se praznuje z obredom v sinagogi, kateremu sledi zabava. Liberalni Judje praznujejo bat micva tudi za ženske-hči zapovedi, ki svojo polnoletnost dosežejo pri dvanajstih letih.

¹⁷ Razsvetljsko gibanje se imenuje *Haskala* in je nastalo konec 18. stoletja v Nemčiji. Zahtevala je opuščanje "supersticij in nazadnjaštva" v religiji. Odprla je pot verskemu reformizmu, skepticizmu in sekularizmu (Smrke 2000: 184).

razlaga le rabi, ki ga ortodoksni Judje kot učitelja in razlagalca postave zelo spoštujejo.

Moderni ortodoksni judaizem je gibanje znotraj ortodoksnega judaizma, ki poskuša združiti tradicionalno izpolnjevanje verske tradicije in vrednot s sekularnim svetom, z namenom, da bi se izognili kulturni in družbeni izolaciji, ki bi nastopila zaradi življenja v skladu z strogimi načeli halake. So zagovorniki sionizma in so z navdušenjem sprejeli judovsko državo, saj so njihovi predniki bili verski sionisti. Moderni ortodoksni Judje so pripravljeni vzpostaviti mir z vsemi pogledi sodobne družbe, živijo v sodobnem življenjskem slogu, se sodobno oblačijo, zaupajo sodobni vzgoji in molijo v moderni hebrejščini in ne v jidišu.

Ultra-ortodoksni Judje zavračajo sodobne vrednote, ne želijo imeti nič skupnega s sodobnimi ortodoksnimi Judi, še manj pa z nepravovernimi Judi. Sionizem je za njih krivoverstvo, saj trdijo, da so sionisti ustanovili judovsko državo brez temeljev v Tori. Ne priznavajo države Izrael, ker naj bi prava judovska država nastala šele ob prihodu Mesije, za eno od glavnih ovir pri prihodu Mesije pa štejejo liberalne Jude in sekularno državo.

Hasidizem je primer ultra-ortodoksne ločine. Gre za judovsko versko gibanje, ki je nastalo v 18. stoletju v Vzhodni Evropi. Cilj hasidizma je doseči neposredni stik z Bogom, kar je možno predvsem z veliko navdušenostjo v molitvi, z življenjem, ki v celoti temelji na Tori, spoštovanjem sabata in močno osebno vdanostjo voditeljem (Bowker 1997: 126). V svojem verskem voditelju vidijo očeta, obožujejo vsako njegovo dejanje in brez njega ne sprejemajo nobene odločitve. Živijo popolnoma ločeno od "poganskega sveta" in označujejo za negativno vse, kar je drugačno od njih. Od ostalih se ločijo po načinu življenja, in sicer živijo v ločenih skupnostih in se držijo svojih navad. Danes jih najdemo v velikih skupnostih v Izraelu, najbolj znana četrt v Izraelu je Mea Šerim. Označuje jih njihov poseben način oblačenja, moški nosijo črne obleke, črne klobuke, ženske se oblačijo skromno, poročene pa nosijo tudi lasulje. Ženske predstavljajo temelj doma, saj je ženska ponosna mati, ki vzgaja družino. Otroke ne vpisujejo na univerze, ker univerza za njih predstavlja nečistost,

temveč jih vpisujejo v ješive-talmudske šole, za neoženjene študente od najstniških let pa do zgodnjih 20-ih let (Unterman 1997: 124). Hasidi, ki cele dneve posvečajo učenju Tore so oproščeni služenja vojske.

Ortodoksni judaizem, ki je v Izraelu edino formalno in pravno priznano judovsko gibanje, je sestavni del državne strukture (ministrstvo religij, rabinska sodišča) in imajo izključno kontrolo nad porokami, pogrebi, konverzijami, zakoni o prehrani, spoštovanjem praznikov, kot je sabat... Ortodoksni rabinat ne priznava verskih predpisov reformnega in konservativnega judaizma, za katere so značilni mešani zakoni, liberalnejša prehrana, nedelja kot dan počitka. Reformne in konservativne Jude ne priznava kot polnopravne Jude.

Kljub majhnemu številu privržencev ortodoksne judaizmu pa ima le ta vedno večjo vlogo v politiki. Verski stranki kot sta Mafdal in kasneje Šas zaradi svoje organizacijske in politične moči onemogočata reformnemu in konservativnemu judaizmu da bi bolj učinkovito prodrla v verski administrativni aparat.

4.1.1. VERSKI STATUS QUO DOGOVOR

Ortodoksni rabinat ima monopol nad zadevami osebnega statusa kot so: poroke, pogrebi, ločitve, konverzije, prehrabena industrija, itd., kar je posledica dogovora, imenovanega *status quo* dogovor, sprejetega leta 1949.

Začetek verskega status quo dogovora sega v obdobje pred nastankom države Izrael, v leto 1947. Do dogovora je prišlo med Judovsko agencijo, katere vodja je bil takrat David Ben Gurion in med verskimi voditelji – Agudat Yisrael frakcijo. Ben Gurion si je prizadeval ustanoviti judovsko državo, ki bi temeljila na sekularnih načelih, kar pa bi lahko pripeljalo do nestrinjanja z ultra-ortodoksnim Agudat Yisraelom, katerih načela temeljijo na judovskemu pravu.

19. junija 1947 je Ben Gurion poslal pismo svetovni Agudat Yisrael federaciji, v katerem je navedel, da bo v zameno za pridružitve Agudat Izraela h koaliciji, ki bo oblikovala prvo vlado države, kontrolo nad zadevami osebnega statusa prevzel vrhovni ortodoksni rabinat. Dogovor je bil sprejet in Agudat Yisrael se je

pridružil prvi vladi Izraela leta 1949, katere predsednik je postal David Ben-Gurion. Dogovor velja še danes in predstavlja enega izmed glavnih nasprotij v izraelski družbi.

4.2. PROGRESIVNI/REFORMNI JUDAIZEM

Progresivni judaizem, znan tudi kot reformni ali liberalni judaizem, se je pojavil v 19. stoletju v Evropi. Progresivni judaizem se zavzema za razvoj judovske religije v skladu z razumom. Namen progresivnega judaizma je modernizirati judovsko religijo, kljub temu pa zahteva spoštovanje in ohranjanje judovske tradicije. Tora je produkt človeškega dela in je obvezujoča le glede moralnih naukov, ni pa potrebno strogo izpolnjevati obrednih zapovedi kamor sodijo pravila o prehranjevanju, sabatu, ki ga po potrebi prestavljajo celo na nedeljo. Zavračajo načela judovskega prava in zavračajo pričakovanje individualnega Mesije.

Za progresivni judaizem je med drugim značilno poudarjanje enakosti med ženskami in moškimi. Iz tega sledi, da so tudi ženske lahko rabinke. V sinagogah, kjer obredi potekajo večinoma v angleščini, ženske lahko sedijo skupaj z moškimi, prav tako je bil uveden bat micva za ženske.

Progresivni judaizem se je pojavil že pred nastankom države, leta 1938, ko je nemški rabin Meir Elk ustanovil Leo Baeck šolo v Haifi, ki je danes ena izmed najuspešnejših izobraževalnih ustanov v deželi. Prva reformna sinagoga, imenovana kongregacija Har El, je bila ustanovljena leta 1958.

Danes se izraelsko gibanje za progresivni judaizem lahko pohvali z naraščujočim številom članov, tako rojenih Izraelcev kot tudi priseljencev ter z več kot 30 kongregacijami po vsej deželi.

Za zagotovitev prihodnosti gibanja so razvili številne šole in izobraževalne centre. Nudijo razne programe in aktivnosti za nove priseljence iz bivše Sovjetske zveze in iz drugih držav z namenom, da jih zblížajo z judovsko tradicijo in jim pomagajo pri zaščiti njihovih pravic ter skrbijo za pospeševanje njihove integracije v izraelsko družbo.

Svetovna zveza za progresivni judaizem, ki ima od leta 1973 sedež tudi v Jeruzalemu, se skupaj z Izraelskim religijskim delovnim centrom, ki je bil ustanovljen leta 1987 in predstavlja obrambno roko izraelskega gibanja za progresivni judaizem, borita za večje verske svoboščine, tolerantnost, enakopravnost ter predvsem za spremembo status quo odnosa med politiko in religijo, s katerim bi dosegli priznavanje vseh judovskih gibanj.

4.3. KONSERVATIVNI JUDAIZEM

Konservativni judaizem je nastal v ZDA konec 19. stoletja kot izraz nezadovoljstva z radikalnimi spremembami, ki jih je uvedlo reformno gibanje. Od reformnega judaizma se je organizacijsko ločil že leta 1885 ter ustanovil svoje šole, verske občine, sinagoge in rabinske organizacije (Smrke 2000:185). Kot novo gibanje je poudarjalo pozitivne zgodovinske prvine judovskega izročila. Ideologija konservativnega judaizma temelji na predanosti judovski tradiciji in judovskemu pravu s pozitivnim pogledom na moderni svet, demokratično kulturo in sionizem.

Za razliko od reformnih Judov, konservativni Judje verjamejo, da je Tora dana od Boga, vendar pa je človek razlog, da se je spreminjala. Zahtevajo tudi večje spoštovanje tako Tore, Talmuda in judovskega prava, kot tudi sabata in ostalih praznikov. Prav tako zahtevajo spoštovanje zakona o prehrani, vendar še vedno ne tako strogo kot ortodoksni Judje. Tora in judovsko pravo sta za konservativne Jude dediščina vseh Judov. V državi Izrael in hebrejskem jeziku vidijo življenjsko vrednoto za nadaljnji fizični in duhovni obstoj judovskega naroda.

Obrede v sinagogah opravljajo v hebrejščini, ponekod še v jidišu. Moški v sinagogah nosijo kipah oz. jarmulke – posebno pokrivalo, za obredu izkazano spoštovanje. Tudi v konservativnem judaizmu ženska lahko postane rabinka.

Leta 1979 je v Izraelu nastalo gibanje za konservativni judaizem imenovano Masorti gibanje (ime izvira iz hebrejske besede Masoret, ki pomeni

tradicionalen), versko pluralistično gibanje, katerega načela slonijo na veri v Boga. Spodbuja tolerantnost do vseh drugih gibanj, skupnosti, ki na svoj način ohranjajo judovsko vero. V Izraelu je danes več kot 50 kongregacij ter 50.000 pripadnikov Masorti gibanja. Večina je rojenih v Izraelu, ostalo pa so priseljenci iz Latinske Amerike, Evrope ter bivše Sovjetske zveze.

Tako kot progresivno judovsko gibanje je tudi Masorti gibanje razvilo številne izobraževalne centre, urad za verske zadeve, mladinsko gibanje, vojaško skupino, sodeluje pa tudi pri absorpciji novih priseljencev iz Latinske Amerike in iz bivše Sovjetske Zveze.

Urad za verske zadeve se ukvarja z vsem, kar je povezano z življenjem in vero konservativnega Juda, to je z rojstvom, obrezovanjem, porokami, pogrebi, konverzijami in bar micvo.

4.4. PROBLEMI REFORMNEGA IN KONSERVATIVNEGA JUDAIZMA

Tako reformno kot tudi konservativno gibanje se v Izraelu soočata z mnogimi problemi in spornimi vprašanji na področju religije. Njihov razvoj onemogoča diskriminacija, ki jo vsiljuje ortodoksni rabinat ob državni podpori, proti kateri se reformni in konservativni judaizem borita že vrsto let. Kot sem že omenila ima ortodoksni vrhovni rabinat na podlagi status quo dogovora monopol nad vsemi zadevami osebnega statusa, posledica tega pa je nepriznavanje reformnega in konservativnega gibanja kot tudi nepriznavanje njihovih rabijev.

Ortodoksni rabinat ima reformne rabine za laike, njihove spreobrnjence pa za nejudе (Bowker 1997: 127). Na samo ideologijo reformnega judaizma gledajo kot na veliko grožnjo kontinuiteti tradicionalnega judaizma in obstoju države Izrael kot judovski državi.

Poroke, ki jih izvaja reformni ali konservativni rabi niso uradno priznane s strani države, večina neortodoksnih Judov, ki se želijo poročiti, morajo to storiti zunaj države. Kljub številnim pritožbam se na področju porok zaenkrat še ni nič spremenilo.

Največji problem reformnega in konservativnega judaizma predstavljajo predvsem konverzije. Reformno in konservativno judovsko gibanje si prizadevata pridobiti čim več članov in pripadnikov v njihovo skupnost, vendar pa jih pri tem ovirajo verske oblasti, ki ne priznavajo konverzije, izvedene s strani neortodoksnih rabijev. V skladu z zakonom o povratku iz leta 1950, ki priznava samo ritual ortodoksnega rabinata, ima samo ortodoksna cerkev "*pravico določati nacionalni judovski status ali status izraelskega državljan za nove priseljence*" (Šobajič 1982: 401). Večina judovskih državljanov nasprotuje takšnemu monopolu ortodoksnega judovskega gibanja glede zadev osebnega statusa za Jude in ravno to je pripeljalo do resnih polemik v družbi. S tem problemom se je v preteklosti soočilo tudi 300.000 priseljencev iz bivše Sovjetske zveze, ki jih ortodoksne oblasti niso priznale kot Jude. Reformni in konservativni Judje so se leta in leta zama trudili spremeniti monopol ortodoksnega vrhovnega rabinata.

4.5. REKONSTRUKCIONISTIČNI/OBNOVITVENI JUDAIZEM

Obnovitveni judaizem je prenoviteljska veja konservativnega judaizma, ki ima danes zaenkrat še bolj malo privrženec, je pa zelo pomemben prav zaradi pogledov na judovstvo, ki se v veliki meri razlikujejo od ostalih judovskih gibanj. Ustanovitelj obnovitvenega judaizma je rabi Mordecai M. Kaplan, ki je svoje zamisli leta 1935 zapisal v svoji najbolj znani knjigi "Judaizem kot civilizacija", ki je postala osnova za novo obnovitveno gibanje.

Za Kaplana je judaizem civilizacija v razvoju, ki poleg verovanj in običajev, vključuje tudi jezik, kulturo, literaturo, etiko, umetnost, zgodovino, simbole... Namen obnovitvenega judaizma je prenoviti judovstvo za potrebe sodobnega človeka, pri tem pa vključiti tako verske kot tudi nevervske vidike.

Obnovitveno gibanje je še bolj liberalno od reformnega gibanja, saj zavrača idejo o izvoljenosti judovskega naroda in ne verjame v čudeže ter Boga. Tora za

obnovitelje ni navdihnjena od Boga, pri izpolnjevanju verskih zapovedi in običajev pa ima vsak posameznik svobodno izbiro.

5. IZRAEL MED SEKULARIZMOM IN VERSKIM FUNDAMENTALIZMOM

Izrael je moderna država, ki se je oblikovala na podlagi ideologije političnega sionizma oziroma iz t.i. evropske sekularne ideologije. Družba v Izraelu je v precejšnji meri sekularizirana. Pot sekularizmu in novim pogledom na človeško družbo je odprlo judovsko razsvetljensko gibanje *haskala* v 19. stoletju, katerega temeljev so se oprijeli in s seboj prinesli številni evropski Judje z množičnimi priseljevanji. Posledica tega je bila delitev izraelske družbe na sekularno in versko.

Večina Judov je opustila vrednote pred-moderne dobe, vsaka nova generacija se je čedalje bolj odmikala od znanja tradicionalnega judaizma, to je od verskih tekstov, običajev in judovskega prava. Zavzemali so se za življenje, ki bo temeljilo na enakopravnosti in enakosti vseh ljudi. Nasprotno od njih, pa so nekateri obdržali tradicionalni način življenja, ki temelji na zvesti predanosti vrednotam in načelom judovske religije. V to skupino sodijo tudi tisti, ki svoja načela uveljavljajo fundamentalistično.

Debeljak (1995: 22) fundamentalizem opredeljuje kot, "*tista religiozna gibanja, katerih programi reflektirajo direkten, sistematičen in zavesten način odgovorov na izzive modernosti*". Te religiozne skupine se v imenu boga borijo za spremembo modernih družb, za katere je značilna " *superiornost človeškega razuma*" (Debeljak 1995: 23) ter zavračanje religioznosti. Pomembno pa je poudariti, da čeprav fundamentalisti zavračajo vrednote, koncepte in predpostavke modernosti, kljub temu prav moderno tehnologijo uporabljajo za širjenje lastnih idej. Lahko bi rekli, da poskušajo fundamentalisti moderno družbo, v kateri vidijo svojega sovražnika, pravzaprav poraziti na njenem terenu z njenimi sredstvi (Debeljak 1995: 24). Fundamentalizem temelji na

dobesednem branju svetih tekstov, ki za njih predstavljajo absolutno avtoriteto in tudi živijo življenje v skladu z zapovedmi svetih tekstov. Pri tem pa se ne osredotočajo na celotne tekste, temveč le na osnovna načela, simbole in vrednote, ki koristijo njihovim ciljem, gre za "*selektivno usmerjene prisvojitve*" (Debeljak 1995: 26). S tem poskušajo povezati skupnost in ločiti verne od nevernih.

Glavni cilj fundamentalistov je tako spremeniti družbeno življenje, ki sloni na modernih temeljih, v družbeno življenje, ki bo temeljilo na religioznih temeljih, kar bi pomenilo na verskih tekstih in tradicijah utemeljiti vsa pravila tako socialna kot tudi politična ter kulturne običaje. Za doseganje svojih ciljev pa so se fundamentalisti pripravljene zateči k oboroženim aktivnostim in terorističnim dejanjem.

Judovski fundamentalisti v Izraelu se delijo na dve skupini, ki se med seboj razlikujejo predvsem v pogledu na sionizem in na samo državo Izrael.

V prvo skupino sodijo ultra-ortodoksni Judje, t.i. haredi Judje, ki nasprotujejo sekularni državi, čeprav v njej živijo. Državo Izrael ne priznavajo kot legitimno državo in menijo da je bila ustanovljena proti Božji volji. Ne verjamejo v upravičenost njenega obstoja, kajti po njihovem mnenju, lahko država Judov postane judovska država šele s prihodom Mesije. Na sionizem gledajo kot na ateistično ideologijo, ki skupaj z sekularno družbo predstavlja oviro za prihod Mesije, zato nekateri molijo, da bi Izrael izginil (Champion 1997: 301). Glavni zagovornik takšnega stališča je ultra-ortodoksna sekta Neturei Karta, ki je v Jeruzalemu najštevilčnejša ter ultra-ortodoksni politični stranki Šas in Yahadut HaTorah.

V drugo skupino sodijo verski nacionalisti, ki so bolj zmerni glede izpolnjevanja verskih dolžnosti ter toliko bolj ekstremni v zagovarjanju mesijanistične tendence. Sprejemajo državo Izrael, saj v sionizmu in državi Izrael vidijo začetek mesijanske dobe in stopnjo na poti k odrešitvi. Verjamejo, da bo prihod Mesije pospešen z naselitvijo ozemlja¹⁸, ki ga je Bog obljubil svojemu izvoljenemu ljudstvu. Glavni zagovornik mesijanistične tendence je Nacionalna

---

¹⁸ Ozemlje, ki so ga Judje zasedli v junijski vojni leta 1967 in vključuje Zahodni breg in območje Gaze.

verska stranka s svojimi potomci, naseljenci Guš Emunima, judovske fundamentalistične organizacije.

Za ultraortodoksne ali t.i. haredi jude je značilen spor s sekularno družbo, ki predstavlja velik problem za izraelsko družbo. Nesoglasja so vidna predvsem v Jeruzalemu, kjer živi tudi največ pripadnikov Neturei Karte¹⁹, sekte ultra-ortodoksnih Judov. Svoj način življenja skušajo vsiliti celotni družbi, kar povzroča nasprotovanja s strani sekularnega prebivalstva. Sekularni Judje si prizadevajo živeti v liberalni državi, v kateri bodo imeli vsi enakopravne pravice, ne glede na versko pripadnost.

V Jeruzalemu prihaja do sporov med njimi predvsem zaradi nesoglasja glede svobode javnega izražanja. Sekularni Judje želijo ohraniti svoj način življenja in svoj način oblačenja, temu pa ostro nasprotujejo ultra-ortodoksni Judje, ki želijo celotni družbi vsiliti svoj način življenja. Spori dosegajo višek prav v času sabata in drugih praznikov, ki so za haredi Jude sveti dnevi. Medtem ko je za sekulariste sobota čisto običajen dan, ko se ne dela, in ko želijo hoditi v kino in gledališča ter se voziti s prevoznimi sredstvi, je za verne Jude ta dan, dan, ko ni dovoljeno delati popolnoma nič, ko je vse predano molitvam in ko je prepovedana vožnja s prevoznimi sredstvi. Nasprotovanje sekularnemu načinu življenja se je odražalo v številnih incidentih s strani haredi Judov, predvsem v času sabata in drugih judovskih praznikov. Sekularni Judje so bili deležni številnih napadov s strani haredi Judov kot so npr. javno napadanje žensk, ki so bile po njihovem mnenju nespodobno oblečene, zažiganje avtobusnih postaj, ki reklamirajo oglase na katerih so pomanjkljivo oblečena človeška telesa, izvajali so številne pritiske na oblasti, da bi zaprli ceste, gledališča in ostale prostore v času sabata.

Čedalje večje naraščanje haredskega prebivalstva v Jeruzalemu in s tem tudi večje naseljevanje v soseskah, ki so bile prej pretežno sekularne, je še toliko bolj zaostriło spore, saj je prišlo do neposrednega stika dveh različnih skupin z različnimi pogledi na svet in odnosom do javnega področja.

---

¹⁹ Neturei Karta ("Varuhi mesta") je sekta ultra-ortodoksnih oziroma haredi Judov, ki zavračajo sionizem in aktivno nasprotujejo obstoju države Izrael. Ima več kot 5000 pripadnikov in so skoncentrirani večinoma v Jeruzalemu. Za njih je holokavst božja kazen za grehe judovskega naroda in sicer za sionizem. Zagovarjajo stališče, da je potrebno počakati do prihoda Mesije, ki bo rešil Jude izгона in da so kakršnikoli človeški nameni greh.

Naraščanje haredi prebivalstva je pripomoglo k vedno večjemu številu volilcev ter večji politični moči, ki so jo uveljavljali z ultra-ortodoksno stranko Šas. Postopoma je bil njihov vpliv viden v tem, da so bili predstavniki haredi judov na vodilnih položajih v številnih državnih institucijah, kot so npr. ministrstvo za stanovanjsko gradnjo, notranje ministrstvo, ministrstvo za delo in socialno varstvo, ministrstvo za verske zadeve...

Sekularni judje so se zaman trudili doseči zmanjšanje aktivnosti haredskih oblasti ter doseči enakopravne pravice za vse državljane.

Spor med sekularno in versko družbo je tudi posledica status quo dogovora, ki je vodil odnose med sekularnim prebivalstvom in haredi Judi ob nastanku države. S status quo dogovorom so bili verski Judje, ki so študirali v verskih šolah-ješivah oproščeni služenja vojske ter plačevanja davkov. Temu pa so ostro nasprotovali sekularisti, ki plačujejo davke in žrtvujejo svoja življenja v vojski za dobrobit dežele.

Čedalje slabši pogoji za življenje, vedno večja demografska rast in politični vpliv haredov so povzročili množično izseljevanje sekularnega prebivalstva iz Jeruzalema v predmestja Jeruzalema in v mesta ob obali kot sta Tel Aviv in Haifa. Tako je v mestu ostalo večinoma haredsko prebivalstvo, ki pa je živelo v revščini, saj jih še vedno večina ni hodila v službo.

Do številnih preobratov je prišlo v obdobju od leta 1998-2003, predvsem na področju življenja haredi Judov. Zaradi številnega izseljevanja sekularnega prebivalstva, ki so bili tudi davkoplačevalci, na račun katerih so haredi Judje pravzaprav živeli, so haredi Judje dobivali vedno manj podpore in sredstev, ki bi zadostovala za osnovne življenjske pogoje. Posledica tega je bila, da je veliko haredov moralo začeti sodelovati v aktivnostih s sekularnim prebivalstvom, in si tako zagotoviti osnovne pogoje za preživetje. Nekaj jih je začelo služiti vojsko, prav tako so začeli hoditi v službe in združevati študij Tore z delom.

Velik preobrat se je zgodil tudi na področju sabata, ko je vrhovno sodišče razsodilo v prid sekularnemu prebivalstvu, da so lahko nakupovalni centri odprti tudi ob sobotah in da je dovoljena vožnja skozi mesta. To pa je sprožilo številne demonstracije haredov. Številnih sprememb v življenju haredskega prebivalstva niso mogle spremeniti niti vplivne verske politične stranke, kar je povzročilo, da je haredska stranka Šas izgubila številno podporo.

Nasprotja med haredi Judi in sekularnim prebivalstvom so prisotna še danes, sekularno prebivalstvo se še danes sooča z različnimi javnimi napadi s strani haredi Judov, predvsem zaradi vožnje skozi haredske soseke v času sabata. Središče takšni incidentov je danes predvsem ulica Bar-Ilan v Jeruzalemu, glavna Jeruzalemska cesta, ki poteka blizu številnih ultra-ortodoksnih sosek.

Drugo in pomembno skupino judovskih fundamentalistov predstavljajo zagovorniki mesijanistične tendence²⁰, t.i. verski nacionalisti.

Za zagovornike t.i. naselitvene ideologije je značilna tako polna vključenost v življenje z ostalimi prebivalci kot tudi precejšnja ločenost od njih. Služijo vojsko, hodijo na univerze, sodelujejo s sekularnimi Judi in živijo v združenih soseščinah. Od ostalega prebivalstva se ločijo po tem, da njihovi otroci obiskujejo drugačne šole ter da njihovo življenje vključuje spoštovanje načel halake glede sabata in prehranjevalnega pravilnika. V zgodnjem obdobju nastanka države so služili kot nekakšen most med sekularnim in verskim prebivalstvom, saj so zagovarjali tako vero kot tudi moderne vrednote. Prizadevali so si ponovno doseči predanost sekularnih Judov načelom religije. Nasprotno od tega pa so se soočali z odporom tako s strani sekularnih Judov kot tudi z obtožbami haredi Judov, da niso dovolj verni. Negotovost glede legitimnosti v njihovih pogledih, dovzetnost za kritike in negativno sprejemanje s strani ostalih skupin v družbi, je vodilo v sprejetje bolj ekstremnih verskih in političnih pogledov.

Tri osrednje stebre verskega sionizma predstavljajo: vrnitev Judov iz diaspore in obnovitev Izraela v celoti, obnovitev templja in prihod Mesije. Obnovitev Izraela v celoti ne pomeni samo priključitev vseh zasedenih ozemelj Izraelu, temveč v mnogih primerih tudi zasedbo in poselitev zahodne Jordanije, velikih predelov Libanona, Sirije ter Sinaja. Vse to naj bi zajemala obnovitev bibličnega Erec Izraela ali Velikega Izraela. Skrajni zagovorniki Izraela pa celo menijo, da bi se moral Veliki Izrael raztezati od delte Nila pa vse do izvira Evfrata v Turčiji

---

²⁰ V državi Izrael vidijo začetek mesijanske dobe ter stopnjo na poti k odrešitvi. Odrešitev pomeni suverenost nad celotno obljubljeno deželo. Zasedbo in poselitev dežele Izrael razumejo kot temeljno stopnjo na poti do najvišje verske izpolnitve (Martin E. Marty in R.Scott.Appleby 1991: 292).

(Champion 1997: 298). Obnovitev templja pa bi zahtevala uničenje muslimanskih svetišč v Jeruzalemu.

Ideologija verskih nacionalistov je bila v veliki meri osnovana na naukih prvega aškenaškega vrhovnega rabija Palestine pod Britanskim mandatom, rabija Abrahama Jicaka Kooka, ki je svojo ideologijo razvil v začetku leta 1920. Verjel je v povezanost sekularne in verske ideologije in v povezanost verskih Judov s sekularnimi sionisti, pri ponovnem oblikovanju nekdanjega bibličnega kraljevstva Izraela (Champion 1997: 301).

Kot rezultat zasedenih ozemelj v vojni leta 1967, je sin rabija Kooka, rabi Cvi Jehuda Kook s skupino njegovih privrženecv leta 1974 v Hebronu ustanovil judovsko fundamentalistično naselitveno gibanje imenovano Guš Emunim ali Blok verujočih, ki so v okupaciji ozemelj videli začetek mesijanske dobe na poti k odrešitvi.

Pod sloganom "*Zemlja Izraela za ljudi Izraela v skladu s Toro Izraela*", si je Guš Emunim prizadeval spremeniti izraelsko naselitveno politiko in zgraditi nove ter razširiti že obstoječe judovske naselbine na zasedenih ozemljih, kar so tudi v nekaj letih realizirali z širjenjem judovskih naselbin po vsem Zahodnem bregu in z okupacijo velikega dela območja Gaze.

Izvoljeno ljudstvo in Palestina kot obljubljena dežela so osrednje teme judovskega verskega sionističnega gibanja, kateremu pripada Guš Emunim. Verski nacionalisti verjamejo, da se je boriti za dobrobit dežele Izrael veliko bolj sveto in vredno, kot živeti v skladu z zapovedmi Tore in halake.

Takšno stališče s poudarkom na vzpostavitvi Velikega Izraela zagovarjajo tudi sekularni desničarski nacionalisti. Zaradi spoštovanja judovske preteklosti verjamejo, da imajo Judje zgodovinsko pravico razširiti meje Izraela, saj v tem vidijo fazo na poti k odrešitvi. Sekularni desničarski sionisti predstavljajo neversko vejo fundamentalističnega gibanja (Ruthven 2004: 159).

Največjo nevarnost judovski fundamentalizem predstavlja prav zaradi sodelovanja s sicer t.i. sekularnimi nacionalisti. Povezanost med njimi je bila vidna predvsem v tem, da so bili verski nacionalisti deležni velike podpore, in sicer tako finančne kot tudi politične s strani desno usmerjenih strank s stranko

Likud na čelu. Vlada stranke Likud je bila glavni podpornik v financiranju za gradnjo judovskih naselbin na Zahodnem bregu in območju Gaze.

Središčnega pomena za judovske fundamentaliste kot je gibanje Guš Emunim je predvsem poseben odnos med Bogom in Judi, ki poudarja Palestino kot obljubljeni deželo in Jude kot izvoljeno ljudstvo. Zato skupaj z Nacionalno versko stranko ostro nasprotujejo vsakršni možnosti ponovne razdelitve ozemlja okupiranega v junijski vojni leta 1967, saj verjamejo, da je prav to ozemlje pripadalo Judom še pred vojno in da je bilo dano od Boga.

Tako je bil za njih sporazum, podpisan leta 1993 v Oslu, med takratnim izraelskim premierjem Jicakom Rabinom in takratnim palestinskim voditeljem Jaserjem Arafatom nekaj popolnoma nesprejemljivega. Odpor do sporazuma sta zaznamovala dva krvava dogodka s strani dveh verskih fanatikov in privrženecv mesijanistične tendence, in sicer poboj 24 Palestincev pred mošejo v Hebronu leta 1994 s strani Barucha Goldsteina in umor izraelskega ministrskega predsednika Jicaka Rabina leta 1995 s strani Jigal Amirja. Politika Jicaka Rabina in njegove levo usmerjene delavske stranke je bila za mnoge verske nacionaliste, kamor spada tudi Jigal Amir, izdaja božje obljube, samega Jicaka Rabina pa so zaradi podpisa sporazuma v Oslu imeli za izdajalca, saj je bil voljan predati ozemlje, ki pripada obljubljeni deželi Judov.

Verski nacionalisti v povezavi s sekularnimi desno usmerjenimi nacionalisti obsojajo politiko levo usmerjenih, večinoma pripadnikov Delavske stranke, češ da niso dovolj judovski, saj se zavzemajo za enakopravne pravice vseh narodov in za mir v državi Izrael. Za razliko od njih pa ideje in projekti Guš Emunima, ki so del njihove ekstremne politike predstavljajo grožnjo izraelski družbi. Poleg naseljenosti okupiranih ozemelj, ki je eden izmed uresničenih projektov, si verski nacionalisti kot je Guš Emunim prizadevajo za obnovitev judovskega templja in izgon vseh ne-judov iz Jeruzalema in vseh Arabcev in Velikega Izraela. Uresničitev cilja kot je obnovitev judovskega templja bi po besedah D. Championa (1997: 312) zagotovo vodilo v novo vojno med Arabci in Izraelci, saj bi takšen projekt zahteval porušenje muslimanskega svetega mesta mošeje Al Akse.

Izgon vseh Arabcev iz Erec Izraela je del genocidne politike do Arabcev, ki je bila oblikovana na temelju verzov Tore. V genocidni politiki do Arabcev gre predvsem za problem literalizma, posebno interpretacijo verskih tekstov. V tem primeru gre za posebno interpretacijo judovske Biblije. Po biblijskih naukih so Arabci potomci Amalekitov²¹, prvotnega kanaanskega ljudstva, ki so prvi napadli Izraelce na gori Sinaj, ko so ti potovali iz Egipta v deželo Kanaan. Po Bibliji je Judom ukazano, da je potrebno Amalekite kaznovati za tisto kar so storili Izraelcem. In tako kot so ubogali ukaze in izgnali starodavne Amalekite, tako morajo to storiti tudi danes (Champion 1997: 314). Sodobna akcija, ki izhaja iz temeljnih mitov, oblikuje judovski ekstremizem.

Dejanja judovskih fundamentalistov in njihova vplivna politika še danes predstavljajo *"grožnjo regionalnemu miru, stabilnosti Izraela ter oviro napredovanju mirovnih pogajanj"* (Champion 1997: 298).

6. IZRAELSKO- PALESTINSKI KONFLIKT IN VLOGA RELIGIJE

6.1 ZGODOVINA IZRAELSKO-PALESTINSKEGA KONFLIKTA

Izraelsko palestinski konflikt je posledica dolgoletnega spora med Izraelci in arabskim prebivalstvom. Začetki arabsko izraelskega spora segajo v leto 1947, ko so Združeni narodi izglasovali, da se leta 1948 konča mandat Velike Britanije, ki je od leta 1920 upravljala s Palestino, in da se ustanovi judovska država Izrael.

Takoj ob ustanovitvi države Izrael so nastale številne vojne med Izraelci in arabskimi deželami, ki so nasprotovale nastanku države Izrael.

Središče izraelsko-palestinskega konflikta je boj za prevlado nad ozemljem treh področij v Izraelu: Jeruzalem, Zahodni breg in Gaza, ki predstavljajo sveta mesta tako za Izraelce kot tudi za Palestince.

---

²¹ Amalek označuje vse nejudе oziroma pogane.

V prvi vojni leta 1948 največ izgubijo Arabci, saj je Izrael z zmago zasedel ozemlje, ki je bilo prvotno obljubljeno Arabcem. Zmaga Izraela v šestdnevni vojni leta 1967 je bila za izraelski narod ključnega pomena, saj je Izrael zasedel ozemlja, ki so danes v središču izraelsko-palestinskega konflikta in sicer Zahodni breg, območje Gaze in Vzhodni Jeruzalem.

Po vojni leta 1967 je izraelski laburistični politik Jigal Alon predstavil načrt za gradnjo judovskih naselij na osvojenih arabskih ozemljih. Načrt so podpirali levo usmerjeni in desno usmerjeni izraelski politiki, saj naj bi z naselitvijo zagotovili obrambo izraelske države. Načrt ni bil nikoli uradno sprejet, pa vendarle je ideja o načrtu sprožila priseljevanje zlasti na Zahodni breg²².

Prišlo je do oblikovanja naselitvenega gibanja imenovanega Guš Emunim, ki v naseljevanju Zahodnega brega in Gaze, kot sem že omenila v prejšnjem poglavju, vidi izpolnitev božje obljube.

Rast judovskih naselbin se je še toliko bolj povečala po zmagi desničarske stranke Likud na volitvah leta 1977. Na Zahodni breg in območje Gaze se je naselilo veliko judovskih naseljencev predvsem iz bivše Sovjetske zveze, s čimer so Palestinci izgubili še več svojih ozemelj in se soočali z težkim življenjem. Posledica tega je bil izbruh prve palestinske vstaje, imenovane intifada, do katere je prišlo na Zahodnem bregu in Gazi in ki je trajala do leta 1993. Število judovskih naselbin je naraslo s pomočjo financiranja desničarskih strank in tako je bilo do leta 1991 zgrajenih že več kot 20.000 hiš.

Zaradi velikega nasilja med Izraelci in Palestinci v času prve palestinske vstaje, je prišlo do podpisa sporazuma v Oslu med izraelskim ministrskim predsednikom Jicakom Rabinom in predsednikom palestinske liberalne organizacije Jaserjem Arafatom (sporazum je pripeljal do medsebojnega priznavanja obeh strani). Leta 1994 so bile oblikovane palestinske avtonomne oblasti, ki so imele na zasedenih ozemljih del lokalne uprave, v skladu s sporazumom pa naj bi Palestinci dobili v obdobju petih let svojo državo. Pa vendar je ostalo vprašanje palestinske države nerešeno.

---

²² Zahodni breg Judje še iz bibličnih časov imenujejo Judeja in Samarija.

Nezadovoljstvo Palestincev ter obisk izraelskega voditelja Ariela Šarona Tempeljskega trga v Jeruzalemu, na katerem stoji mošeja Al Aksa, ki je sveto mesto za muslimane, je sprožil izbruh druge palestinske vstaje leta 2000, t.i. Al Aksa intifada. Druga palestinska intifada je pripeljala do vedno večjega nasilja na obeh straneh. Ker nasilja ni ustavil niti podpis časovnega mirovnega načrta za Bližnji Vzhod leta 2003 med ZDA, Združenimi narodi, Evropsko unijo in Rusijo, ki je predvideval ustavitev nasilja in terorizma, rešitev konflikta do leta 2005 in ustanovitev neodvisne palestinske države, je Ariel Šaron decembra 2003 predlagal enostranski umik judovskih naseljencev iz Gaze, ki se je leta 2005 tudi uresničil.

6.2 JERUZALEM – SREDIŠČE IZRAELSKO-PALESTINSKEGA KONFLIKTA

Jeruzalem je v osrčju izraelsko-palestinskega spora, kar je posledica arabsko-izraelskih vojn leta 1948, ko je bil Jeruzalem razdeljen na Vzhodni del, ki je bil pod jordansko oblastjo in Zahodni del, ki je bil pod izraelsko oblastjo ter vojne leta 1967, v kateri je prišlo do ponovne združitve zahodnega dela Jeruzalema z vzhodnim, ki je bil nato priključen Izraelu. Leta 1950 je izraelski parlament razglasil zahodni del Jeruzalema za prestolnico države Izrael, ki pa ni mednarodno priznana.

Jeruzalem je sveto mesto treh velikih religij, islama, judaizma in krščanstva. Je mesto, kjer nasilje nikoli ne počiva, saj že vrsto let potekajo nenehni spori med dvema narodoma, palestinskimi Arabci in izraelskimi Judi, med dvema med seboj različnima verskima identitetama. Največjo nevarnost predstavlja prav religija v povezavi z nacionalizmom.

Spor med Izraelci in Palestinci v Jeruzalemu poteka predvsem zaradi svetih mest, ki imajo ogromen pomen tako za islam kot tudi za judovstvo.

Poseben pomen za oba naroda ima sveto mesto Tempeljski trg, ki stoji v starem mestu Vzhodnega Jeruzalema. Za Judovski narod je Tempeljski trg

skupaj z " zidom objokovanja" sveto mesto, saj je na tem mestu v preteklosti stal prvi in drugi judovski tempelj. Zid objokovanja je edini ostanek drugega judovskega templja in predstavlja simbol judovskega ljudstva. Judje se še vedno zbirajo ob ostankih zidu, kjer molijo, saj verjamejo da božanstvo biva na drugi strani zidu.

Neposredno nad zahodnim zidom stoji muslimansko svetišče na skali. Judje in muslimani verjamejo, da je prav na tej skali Abraham ponudil Bogu svojega sina kot žrtevno daritev. Tempeljski trg, ki ga muslimani imenujejo Haram Al Sharif, predstavlja sveto mesto ne samo za Palestince, temveč tudi za muslimane povsod po svetu. Je tretje najsvetejše mesto islama, takoj za Meko in Medino. Na njem stoji mošeja Al Aksa ter znamenita zlata kupola, ki simbolizira najsvetejši kraj v mestu, svetišča na skali.

"Ko sta dve skupnosti v konfliktu in sta različnih verskih pripadnosti, potem verska identiteta obeh lahko dobi nov pomen in vzbudi novo zvestobo, saj postane način izražanja etničnega ponosa in si prisvaja kar Max Weber poimenuje "etnično čast" : občutek izjemnosti lastnih navad in inferiornost drugih" (Bruce 1996: 96).

Muslimani ogrožajo Jude in Judi ogrožajo muslimane. Tako eni kot drugi se zatekajo k nasilju, verska tradicija s svojimi simboli in zvestobo pa postaja vedno bolj fundamentalistična. Verjamejo, da je v konflikt potrebno vplesti Boga, saj ima le on sposobnost ustvariti čudež, ki jih lahko reši.

Posledica tega je vedno več terorističnih dejanj v imenu Boga. Enega od takšnih napadov so v začetku 80-ih let načrtovali judovski teroristi, na mošejo Al Aksa, kar pa je preprečila tajna služba.

Za verske Jude namreč Tempeljski trg predstavlja območje, kjer se bo zgodila odrešitev ob prihodu Mesije. Pogoj za prihod Mesije pa je obnovitev judovskega templja, za kar bi bilo potrebno uničenje mošeje. Kajti tako za verne kot tudi za sekularne Jude je ideja, da bi se odrekli Tempeljskemu trgu nekaj popolnoma nesprejemljivega.

Prav tako tudi palestinski teroristi, kot je npr. islamistično odporniško gibanje Hamas, ki je nastalo leta 1987, skupaj s prvo palestinsko intifado, v imenu

Alaha poudarjajo palestinski boj proti Izraelu. Njihova moč narašča vsako leto, kar nakazuje na to, da se vedno več mladih nagiba k islamističnemu fundamentalizmu.

Za Hamas bi odreči se kateremukoli delu Palestine pomenilo enako kot odreči se delu religije.

Mesto Jeruzalem je še danes središče spora in bo tudi v prihodnosti, dokler ne bo rešen status mesta Jeruzalem. Za Palestince predstavlja Vzhodni Jeruzalem glavno mesto njihove v prihodnosti ustanovljene palestinske države, Izraelci pa zagovarjajo, da bo Izrael ostal nerazdeljen in da bodo končne meje Izraela v prihodnosti obsegale tako vzhodni kot tudi zahodni del Jeruzalema. Tako je ideja o dveh državah, ki bosta druga ob drugi živeli v miru zaenkrat še nerealistična.

6.3. ENOSTRANSKI UMIK IZ GAZE IN RELIGIJSKI ODZIVI

Prelomnico v izraelsko-palestinskem konfliktu predstavlja enostranski umik iz Gaze 15. avgusta 2005 pod vodstvom Ariela Šaron. Šaron se je za umik odločil zaradi nenehnega nasilja in palestinskih napadov nad judovskimi naseljenci v Gazi. Gre za prvi umik iz naselbin, ki so zgrajene na palestinskem ozemlju, zaseženem po vojni leta 1967.

Umik je pomenil preselitev več kot 8.500 judovskih naseljencev iz 21 naselbin. Umik so pozdravili številni Palestinci, medtem ko je za judovske naseljence pomenil odhod z bibličnega ozemlja, ki jim je bilo obljubljeno in dano s strani Boga.

Še toliko večji šok in žalost je umik predstavljal judovskemu prebivalstvu rojenemu na naselbinah, saj so verjeli, da so rojeni na ozemlju, ki bo večno del judovske države, ne pa na zasedenih ozemljih, ki bodo vrnjena Palestincem. Tako sekularni kot tudi skrajno verni Judje se počutijo izigrane, Šaron pa je za njih postal izdajalec, saj so prav izraelske vlade s številnimi subvencijami in davčnimi olajšavami vabile ljudi na zasedena ozemlja.

Nasprotovanju umika je bil Ariel Šaron deležen tudi v svoji Likud stranki, v kateri je izgubil veliko podpore, kljub temu pa ima še vedno veliko podporo javnosti, saj večina izraelskega prebivalstva vidi v umiku edino pravično dejanje ter možnost za vzpostavitev miru.

Kljub umiku iz Gaze pa večina judovskih naselbin na Zahodnem bregu ostaja na ozemlju, ki naj bi Palestincem predstavljal glavni del ozemlja prihodnje palestinske države. Zaenkrat se Izrael še ne pogovarja o njihovem umiku.

Palestinski skrajneži v enostranskem izraelskem umiku vidijo zmago nad Izraelom, medtem ko so drugi kljub umiku iz Gaze prepričani, da ne bi prišlo do umika iz Zahodnega brega.

Glavni nasprotniki miru na obeh straneh prihajajo predvsem iz verskih krogov. Sporazum v Oslu je bil neuspešen predvsem, ker je bil sekularni mirovni načrt vsiljen s strani sekularnih voditeljev, kar pa je bilo v nasprotju z vplivno versko manjšino obeh Judov in Palestincev.

Al Aksa intifada leta 2000 je še toliko bolj poslabšala izraelsko-palestinske odnose in sprožila val nasilja in maščevalnosti.

Ljudje živijo v strahu kakšna bo prihodnost za njihove otroke, če je že njihovo življenje zaznamovano z bombnimi napadi in številnimi vojaškimi akcijami.

Nekateri sekularni Palestinci menijo, da bo mir mogoče doseči, ko bo obstajala demokratična vlada za vse državljane, kjer pravni status in civilne pravice ne bodo temeljile na etnični in verski identiteti, medtem ko drugi verni Palestinci, ko bo dosežena država Palestina z islamistično vlado. Potem so tu sekularni Judje, ki v umiku iz zasedenih ozemelj vidijo korak na poti k miru in verni Judje, ki so prepričani, da mora celotni Erec Izrael ostati Judom.

Pot do miru med Izraelci in Palestinci, med muslimani in Judi je tako še dolga.

7. ZAKLJUČEK

Ustanovitev judovske države je za Jude, ki so živeli v diaspori povsod po svetu, pomenilo novo življenje. Življenje, v katerem bodo Judje živeli mirno, v katerem antisemitizem ne bo prisoten in kjer bodo vsi enakopravni. Tako so se v novi državi začeli naseljevati Judje iz vsega sveta, vendar pa so se kaj kmalu začeli soočati z mnogimi težavami in ovirami.

Ob priseljevanju je prišlo do nesoglasja med dvema judovskima etničnima skupinama, aškenazi in sefardi. Sefardi so bili zaradi svoje podobnosti z arabskim prebivalstvom deležni diskriminacije s strani takrat večinskega aškenaškega judovskega prebivalstva, prisiljeni so bili živeti v slabših socialno-družbenih razmerah.

Rast sekularnega prebivalstva s priseljevanjem Judov predvsem iz bivše Sovjetske zveze in s tem tudi večji pritisk sekularnega prebivalstva na sefarde, da bi se odrekli svojim tradicijam in kulturi ter sprejeli aškenaško kulturo, neenakost ter neugodne življenjske razmere so povzročile, da so sefardi vedno večji pomen pripisovali religiji, pomen verske identitete se je krepil. Ponovno zaupanje v religijo in občutek etničnega ponosa jim je vlila stranka Šas, ki je rešitev socialno-ekonomskih in kulturnih krivic, ki so jih bili deležni sefardi s strani aškenazov, videla v nadomestitvi sekularne ideologije sionizma z verskim judaizmom, ki bi postal prevladujoča ideologija v izraelski družbi. Število volilcev orientalskega izvora je tako naraščalo, s tem pa tudi število članov orientalskega izvora v izraelskem parlamentu ter vedno večji uspeh ultraortodoksne stranke Šas na volitvah.

Izraelska družba se sooča s problemom neenakosti tudi med različnimi judovskimi denominacijami, kjer se prepletajo različni načini življenja, pogledi na kulturo in religijo. Vodilno vlogo ima ortodoksno judovsko gibanje, ki je tudi edino formalno priznано judovsko gibanje s strani države. Vpliv ortodoksnega judovskega gibanja je posledica status quo dogovora, sprejetega leta 1949, ko je ortodoksni rabinat dobil kontrolo nad zadevami osebnega statusa, in sicer kontrolo nad porokami, pogrebi, ločitvami, konverzijami, itd.

S tem problemom se soočata reformno in konservativno judovsko gibanje, ki sta s strani ortodoksnega rabinata še danes nepriznana, s tem pa je oviran njun nadaljnji razvoj in napredek na področju kulture, politike in osebnih zadev.

Velik problem v Izraelu predstavlja spor med versko-ideološkimi skupinami, in sicer t.i. verskimi fundamentalisti, med katere sodijo haredi Judje, ki zavračajo tako državo Izrael kot tudi sionizem in verski nacionalisti za katere Eretz Izrael predstavlja obljubljeni ozemlje, dano od Boga ter neversko ideološkimi skupinami, t.i. sekularnim prebivalstvom, ki poudarjajo sionizem in življenje v skladu z razumom. Tako eni kot drugi uveljavljajo svoje interese, pri tem pa prihaja do sporov, predvsem glede izpolnjevanja verske tradicije, kar je najbolj očitno prav v času sabata. Ti spori potekajo še danes in se po mojem mnenju ne bodo nikoli prenehali, saj je nemogoče doseči enotno mnenje v tako raznoliki družbi kot je izraelska družba.

S takšnimi težavami se izraelsko prebivalstvo sooča v vsakdanjem življenju, vse skupaj pa še toliko bolj poslabša njihov odnos do palestinskega naroda.

Država Izrael je že dolgo časa v središču nasilnih dejanj, oboroženih napadov, terorističnih napadov s strani verskih ekstremističnih skupin. Izraelsko palestinski konflikt je posledica nerešenih političnih vprašanj glede statusa Jeruzalema in svetih mest, glede palestinske države ter zasedenih ozemelj. Tu se prepletata religija in nacionalnost, vedno večji pomen dobiva verska identiteta prav v času ko so razmere najbolj zaostrene, posledica tega pa je vedno več nasilnih dejanj v imenu Boga, s strani ekstremističnih skupin.

Po štirih letih intifade, po neuspešnem sporazumu v Oslu, po enostranskemu umiku iz Gaze, s katerim naj bi končno vzpostavili mir med Izraelci in Palestinci, še danes potekajo siloviti spopadi na ozemlju Izraela. Tako so odnosi med Izraelci in Palestinci ostali nespremenjeni že od časa prve arabsko-izraelske vojne leta 1948 in bodo ostali nespremenjeni, dokler ne bo prišlo do vsestranskega in končnega političnega dogovora med Izraelci in Palestinci.

8. LITERATURA IN VIRI

Avnery, Uri (1971): *Izrael brez sionistov: Zagovor nove zamisli države*. Delo, Ljubljana.

Begley Soroff, Linda (1995): *The maintenance and transmission of ethnic identity: a study of four ethnic groups of religious Jews in Israel*. University Press of America, Lanham, New York, London.

Bowker, John (1999): *Enciklopedija verstev sveta*. Slovenska knjiga, Ljubljana.

Bruce, Steve (2002): *Religion in the modern world: from cathedrals to cults*. Oxford University Press, Oxford, New York.

Bučar, Bojko; Šabič, Zlatko; Brglez, Milan; Kalin Golob Monika (2000): *Navodila za pisanje: seminarske naloge in diplomska dela*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Champion, Daryl (1997): *Religious fundamentalism: A threat to the State of Israel*.

Debeljak, Aleš (1995): *Oblike religiozne imaginacije*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Ferfila, Bogomil (1992): *Sionizem in Izrael*. Didakta, Slovensko orientalistično društvo, Ljubljana.

Goldsmith, S. Emanuel; Scult, Mel (1985): *Dynamic Judaism: The Essential Writings of Mordecai M. Kaplan*. The reconstructionist press, New York.

Hasson, Shlomo (1999): *Haredi and secular Jews in Jerusalem in the future: Scenarios and Strategies*. Jerusalem.

International Social Survey Programme: Religion II, 1998, Koeln: Zentralarchiv fuer Empirische Sozialforschung.

Marty, Martin E.; Appleby, R. Scott (1994): *Fundamentalisms observed*. The University of Chicago Press, Chicago, London.

Peretz, Don (1990): *The intifadeh and Middle East Peace*. Survival, let. 32, št. 5, str. 387-401.

Peretz, Don (1985): *Israel confronts old problems*. Current history, let. 84, št. 498, str. 9-14.

Peretz, Don (1988): *Intifadeh: The Palestinian Uprising*. Foreign Affairs, let. 66, št. 5, str. 964-980.

Piekalkiewicz, Janusz (1981): *Dolga roka Izraela*. Borec, Ljubljana.

Ruthven, Malise (2004): *Fundamentalism: The search for meaning*. Oxford University Press.

Shahak, Israel; Mezvinsky, Norton (1999): *Jewish fundamentalism in Israel*. Pluto press.

Solomon, Norman (1996): *Judaism: A very short introduction*. Oxford University Press.

Smooha, Sammy; Peretz, Don (1982): *The Arabs in Israel*. The journal of conflict resolution, let. 26, št. 3, str. 451-484.

Smrke, Marjan (2000): *Svetovne religije*. Ljubljana.

Starman, Hannah (2003): *Travma holokavsta v mednarodnih odnosih: judovska država in konflikt na Bližnjem Vzhodu*. Delo, let. 45, št. 100, str. 12-14.

Šobajić, Vojimir (1982): *Judje in Izrael*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Unterman, Alan (2001): *Judovstvo*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Velika verstva sveta (1991). Ognjišče, Ljubljana.

DRUGI VIRI:

<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3581.htm> (7.2.2005).

<http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2002/13997.htm> (20.3.2005).

http://www1.cbs.gov.il/shnaton55/st04_02.pdf (6.4.2005).

http://www1.cbs.gov.il/shnaton55/st02_01.pdf (6.4.2005).

http://www.cbs.gov.il/israel_in_figures/population.htm (6.4.2005).

<http://www.masorti.org> (1.5.2005).

<http://www.beth-elsa.org/bb053003.htm> (10.5.2005).

<http://www.reform.org.il/English/About/TheIMPJPlatform.htm> (10.5.2005).

<http://www.reform.org.il/English/Aliya/default.htm> (10.5.2005).

<http://www.reform.org.il/English/Communities/default.htm> (10.5.2005).

<http://www.wzo.org.il/en/resources/view.asp?id=1219> (16.5.2005).

http://news.bbc.co.uk/1/hi/events/israel_at_50/Israel_today/81033.stm
(7.6.2005).

http://www.aish.com/wallcam/Why_the_Wall_is_Holy.asp (7.6.2005).

http://www.cesnur.org/waco_smith.htm (7.6.2005).

http://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist16_s.htm (21.7.2005).

http://www.knesset.gov.il/elections16/eng/about/electoral_system_eng.htm
(21.7.2005).

http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/middle_east/03/holy/sites/html/default.stm
(15.8.2005).

<http://www.jcpa.org/jl/il/hit05.htm> (23.9.2005).

<http://www.jcpa.org/jl/hit07.htm> (23.9.2005).

<http://www.shalomjerusalem.com/jerusalem/jerusalem3b.htm> (28.9.2005).

<http://fef.marmara.edu.tr/Sosyoloji/files/melihcoban.pdf> (29.9.2005).

<http://meria.idc.ac.il/journal/2000/issue4/jv4n4a3.html> (30.9.2005).

<http://www.usip.org/pubs/peaceworks/pwks51.pdf> (3.10.2005).

